

Յայդ գեղեցիկ պոյդ որ ունես
Քեզի ծառայ հազար քան յես
Վարդ մանուշակ ես ներկեզ

Նազը որ մայր է բերեր քեզ:
Փառք և պատիւ արարողին
Որ քեզ նաղչեր է դէպ Քրիստոսին
Ծառայ լինիմ ուսուլ պոյին:

Նազը որ մայր է բերեր քեզ:
Սարկաւագին խելքն գնաց
Որ զայս սիրուն բաներն ասաց
Այս դէմ ցնծայ այն դէմն լաց
Մեղայ քեզ տէր Քրիստոս փառաց: —

* * *

Թիկուրանցիի ոճն ու գրիչը կը յիշեցնէ հետեւեալ սիրային գողտրիկ տաղը.

ՏԱՂ ԱԶՆԻՒ ԱՇԸՂ ԵՁԻԱՅԻՆ

Առաւօտուն դէմ լուսոյն նազը ետխուծ
Առաւել կու բորբոքի սէրս ի սիրուդ
Ճանրմ եար, նազը եար
Ինչ որ ճէֆա կընես ընծի
Գտնաս հոգիէդ.

Բացեր ես վարդի նման մէջ պաղջանուն
Դու գեղեցիկ ու անուշիկ նման լուսոյն
Ճանրմ եար, եւն.:

Խորու ծովերուն ելար զէդ նունուֆար
Ընթելիդ կամար աչքդ է կանթեղ լուսոյ դամբար
Ճանրմ եար, եւն.:

Յայդ գեղեցիկ պոյդ որ ունիս վարդի ճիւղ է
Ակունքդ մարգարիտ շարման լեզուդ նուշ է
Ճանրմ եար, եւն.:

Յաջորդ յօդուածիս մէջ պիտի արտա-
տպեմ տաղարանին մնացեալ անտիպ եր-
գերը. հոս կ'ուզէի փակել այս էջերը՝
մեր անգուգական երգիչ Նահապետ Քու-
չակի համբաւաւոր քառեակովը, ուր այն-
քան սիրոյ սաստկութիւն կայ պատկեր-
ներու վառ գոյներով այրող, ինչպէս
Հարսնուկ մի յանդի թաղէն, զարթորվեր ու
[կերթար ի ժամ եւն.:

Կիլիկեան հայութեան մէջ հնուց ի վեր
ազգագրական տեսակէտով շատ դոյզն աշ-
խատանք տարուած է, որով կորսուած են
կիլիկեան հայ աշուղներու երգած հայ-
կական տաղերը: Վստահութեամբ կրնանք
ըսել թէ անոնք եւս ունեցած պէտք է ըլ-
լային երգեր ու տաղեր:

Զէյթուն, Հաճըն և Մարաշի պէս հա-
յախօս քաղաքներ ու գիւղեր անկասկած
ունէին իրենց աշուղները՝ որոնք տեղա-
կան բարբառով երգած են, բայց դժբախ-
տութիւնը հոն է որ այդ հին թուական-
ներուն գիր ու զրականութիւն ըսելով՝
միայն Հայաստանի մէջ խօսուած հայերէնը
կը հասկցուէր: Կիլիկեան գաւառաբար-
բառի գործածութիւնը միայն խօսակցու-
թեան մէջ ընթացիկ եղած է, իսկ այդ
գաւառաբարբառով երգուած տաղերը զրի
առնել զրեթէ անկարելի եղած է: Նոյն
իսկ հիմակ ալ ուղղագրական տեսակէտով
դժուարին խնդիր մըն է: Այս պարագան
նկատի ունենալով, կիլիկեան հայութիւնը
զրկուած կը մնայ իր հին աշուղներու
հայկական տաղերէն ու երգերէն: Իբր
աւանդ այդ հին օրերէն՝ մեզի կը մնան
միայն առածներ, հանելուկներ, անէծք-
ներ, որոնք մամիկներու մտքին մէջ ան-
կիւն մը գրաւելու չափ կարճ ըլլալուն,
կրցած են իրենց գոյութիւնը պահել:

Մարաշի մէջ մինչեւ վերջին ատեն-
ներս հարսնիքի մէջ երգուած «Իմ աղջինս
հիւնէր ունայ» առակը, հազիւ հարիւր
տարուան կեանք մ'ունի, որուն շատ մը
փոփոխականներէն կու տանք հետեւեալը:

Իմ աղջինս հիւնէր ունայ
Մէտնիւց¹ կիմի պինոր² ունայ
Քիրոզ կիմի տոտոխ ունայ
Զոց³ տոմ պաճըմ չեմ կանի տոյ:

Քլա պաճըմ հէլէ եկոյ
Իմ կլոխս պէլօ մը կոյ
Ախճին⁵ ունցոյ տէրտա մտոյ
Զոց տամ պաճըմ չեմ կանի տոյ:

Ուզենիքէն ունանք կըսեն,
Եբիւր⁶ առնուն չունանք կըսեն
Հէմ աղը են հէմ տէլլէկ են
Զոց տամ պաճըմ չեմ կանի տոյ:

Կիչեր ցերեկ պէզօր կըթոն
Ուտոցման⁷ ցամոք⁸ չիթոն⁹
Պամպոք մուրուք թշմոց վարդոն
Զոց տամ պաճըմ, չեմ կանի տոյ: Եւն.

1. Մասնոց: — 2. Բերան: — 3. Ինչպէս: — 4. Զեմ
կրնար տալ: — 5. Աղջիկ: — 6. Երբոր: — 7. Կերած-
նին: — 8. Ցամաք: — 9. Զոր թան:

Իբր հանելուկ սիրուն քառեակ մըն է
նաեւ հետեւեալը:

Կանի կանի կար ժամանակ
Էշն է սատկի ասու դանանք
Դանոկ չիքոյ մերթեն հանոնք
Երեցկինան շապակ մ'ենոնք:

Հայերէնէ թրքերէն բառացանկի գեղե-
ցիկ օրինակ մը:

Իրկէն դանկին զըլըճ կըսեն
Հաւուն ձագուն փիլիճ կըսեն
Երկէն հացին փիտէ կըսեն
Ելէք ըրթոնք հարսոնց մէրոնց:

Ասոնց նման շատ մը հանելուկներ ու
տաղիկներ ունի Մարաշցիւն, նոյնպէս
վստահաբար ունեցած են Հաճընցիներ,
Զէյթունցիներ և Բեսապի հայերը: Աշու-
ղական երկար տաղերը մոռցուած են և
զանոնք զրի առնելը դժուար գործ մը
ըլլալուն՝ զանց առնուած է:
Կիլիկեան գաւառաբարբառին հանդէպ

տեսնուած այս դժուարութիւնները մասամբ
թուրքերէնի մէջ հարթուած տեսնելով,
կիլիկեան հայութիւնը երգած է թուրքերէն
լեզուով:

Թուրքերէն տաղերը մէկուկէս դարու
հնութիւն ունին որով կրնանք հետեւցնել
թէ նախապէս մարաշցիներու աշուղական
երգերը եղած են հայերէն: Այս հարիւր
յիսուն տարուան ժամանակամիջոցին,
Մարաշի մէջ իբր աշուղ անուն հանած
են Ղուլ Եաղուպ. Ղուլ Տափութ, Ղա-
րաճա օղլան (Կարապետ), Էսէրի, Սէֆիլ,
Ղազալի, Շիրազ, Ղուլ Փէրի, Ղուլ Նի-
յազի, Հազէր Պալեան և ուրիշներ, որոնց
առջար հաւաստի անունով ծանօթ եղանակի
երկարածիգ ու միօրինակ թրթռացումով
օժոն քնարերգական ու հովուերգական
տաղերը, ամբողջ կիլիկեան հայ և թուրք
բնակչութեան, նամանաւանդ գիւղացիու-
թեան սիրած միակ առակներն եղած են:

(Շարունակելի) ՏՈՒՅՔ. Յ. ՏԵՐ ՂԱԶԱՐՈՍԵԱՆ

ՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆԸ ԱՐԴԻԱԿԱՆ ԸՄԲՈՒՆՈՒՄՆԵՐՈՒ ՀԱՆԴԵՊ

Բ

ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

(Շար. տես «Բազմալեզ» 1933, էջ 158)

Գիտութեան ինքնակոչ առաքեալներու
պատրանքներէն մէկն է՝ զայն իրենց մե-
նաշնորհ կարծել, ու ամբաստանել եկե-
ղեցականութիւնը իբր յետաձգեց տարը,
յառաջադիմութեան թշնամի:

Պատմութիւնը ցոյց կու տայ սակայն որ
գիտութեան մէջ կրօնականներն ունեցեր
են կարծուածէն աւելի մեծ բաժին մը:
«Քաղաքակիրթ աշխարհը յեղաշրջող գիւ-

տերու մեծամասնութիւնը, կ'ըսէ Շաթո-
պրիան, եղած է կրօնականներու ձեռքով:
Վաստոյն և գուցէ նաեւ հեռադիտակին գիւ-
տերը կը պարտինք Ռոմէ Պաքոն վա-
նականին, թէպէտ եւ ոմանք առաջինին
գիտը կ'ընծայեն գերման ուրիշ կրօնա-
ւորի մը, Պերրոյա Շուարց (Schwartz):
Պրախոյ տի Ճիոյիս քահանան նէպաղ-
սեցի (Նափուլի) գտած է կողմնացոյցը, —

ուրիշներ այս գիտութեան կ'ընծայեն նաեւ զուտ մենիկեան Մեծն Սրբերբին, — և Յակոբ տրվիրի միանձն եղաւ զայն առաջին անգամ նաւագնացութեան օգտագործողը Տեախինա կրօնաւորը հնարեց ակնոցը, և վերոնացի աւագարկաւագ մը, որ յետոյ Պապ ընտրուեցաւ Սկրքատուրու Բ անունով, հնարեց ակնոցաւոր ժամացոյցը: Որքան գիտուններու զարմանք պիտի ըլլայ՝ երբ ըսենք թէ սերորէանման Ս. Բոնաւենդուրա վեց դար առաջ զգացուցեր է չերմոմին կամ ֆիզիքական ուժերու միութեան ու յարաբերութեան տեսականը: Իր նախածանօթութիւնը հետի էր անշուշտ այս օրուան գործնական մասնագիտութիւններէն, բայց ստոյգ է որ նախ ինք եղաւ այս գիտական նորութիւնն աւետող: Յարգելին Պետտանգլիացի վանական պատմիչը՝ տուած է ծովերու նուագումին և աճումին բացատրութիւնը: Լատին լեզուներու այժմեան գրերն հնարած են երկու վանականներ, Ուոն և Սրբառէն, ինչպէս մեր հայ գրերու գիտն ալ կը պարտինք Ս. Մկրտչի և Ս. Սահակի պէս վանական ու բարձր եկեղեցականներու: Երկու սպանիացի կրօնաւորներ գտած են համը և խուլեր մտավարժութեամբ մարգելու մեթոտը, որ յետոյ կատարելագործուեցաւ Ալի Ի' Էփէ քահանային ձեռքով:

Արարական թուանշաններն ընդհանրացնողն է ժերպի միանձն, և ուրիշ վանական մը՝ Կոչիտոյ տ'Արեցոյ, հնարեր է երաժշտական նշանները (note): Օգտաւորիկին հնարիչն է Արպի Սարտն միայնակեացը, իսկ Փեր Մանեան՝ մանրացոյց գործիին (microscope):

Ելեքտրականութեան օրէնքները գտած են Լամա և Պրքարիտ քահանաները: Կազին գիտոր կը պարտինք Յիսուսեաններուն, իսկ Փեր Տոմ՝ որ մեծ համբաւ ունեցաւ անոր յօրինումը կատարելագործելով, 1815ին հիմնեց Պրեսթոնի մէջ (Սնգլիա) առաջին ընկերութիւնը կազմ լուսաւորութեան: Օգերեւութեան գիտութիւնը իր վերջին կատարելութիւնն ստացաւ Փիլացի, Տենցա ու Սկքի Հայրերու ձեռքով, և այս

վերջինս՝ զոր պատմութիւնը կ'ողբայ դեռ հնարիչն է նաեւ հանճարեղ ու շատ օգտակար օդերևութագիր գործիքի մը (météorographe): Հ. Պարրանրի յօրինած է լափաշորիչ վայրաշարժներու զսպակին (frein), իսկ Հ. Էմպրիաքոյ զոմինիկեանը գտած է ջրաժամայիւր (hydrochronomètre) և ձօնացոյցը (sismographe) գործիք մը՝ երկրաշարժի աստիճանը ցուցադրող:

Այսպէս քանի՛ քանի՛ մեծ հանճարներ ծագեցուցեր են մենաստաններ, անմրցելի փայլ մը տուած են քրիստոնէական բեմախօսութեան, որքան մեծանուն գրագէտներ, նշանաւոր ճանապարհորդներ, չափագէտներ, տարրալոյծներ, աստղաբաշխներ, հնագէտներ ու պետական բարձր դէմքեր եղած են եկեղեցական սրբմիտ տալ: Եւ, վերջապէս, Սիւմեր, Ամպրապ, Քիւմիսեա, Արպիտոնի, Ռաշիլիոյ, Մադարեկ և Ֆրեորի անունները միայն՝ չեն յիշեցներ միթէ արդիական Եւրոպայի ամէնէն հռչակաւոր նախարարներն ու պատմական դէպքերը:

Եւ ասկէ տարբեր չէր կրնար ըլլալ իրերու բնական ընթացքը: Գիտութիւնը հասարակաց է, և անոր բարիքներէն օգտուելու իրաւունք ունի ամէն մարդ անխտիր, եկեղեցական թէ աշխարհական, միայն սա տարբերութեամբ որ մինչ հաւատացեալին համար այն միջոց մըն է ատօրեայ կեանքը քաղցրացնող և յաւիտենականը լուսագրող, անհաւատը զայն կը նկատէ իբր վերջին նպատակ, իր յոյսն ու ապաւէնը, անկէ անդին բան չի ճանչնար:

Հարկ կ'ըլլայ ուրեմն հետեւցնել որ այս հակոտնեայ սկզբունքն է պատճառկերին դէմ գոյացած նախապաշարունակութիւն: Ճշմարիտ հանճարներու համոզումը տարբեր է սակայն, անոնք կրօնի հանդէպ ցոյց տուած են ծայր աստիճան երկիւղածութիւն և յարգանք: «Աղէ ակնարկ մը տուէք ազգերու պատմութեան, կ'ըսէ Յրէսինուս, պիտի տեսնէք որ օրէնսդիրները, մեծ փիլիսոփաները և մարդկութեան բարեբարները կրօնասէր եղած են: Ինչպէս

իմաստասիրութեան՝ նոյնպէս աստուածասիրութեան բարեկամ ու մտերիմ եղան այն գերահամբաւ հանճարները որ վերջին դարերու մէջ կրցան տիրանալ մարդկային ամենագոյն ծանօթութեանց, և որոնց առջեւ հարկ է որ իյնայ խոնարհի մեր ինքնահաւանութիւնը: Այսպիսիներ էին Պաքոն, Կարդեսիոս, Լեյպնից, Փասքալ, Գալիլէոս, Կոպերնիկ, Հերշել և Նեւտոն: Այս վերջինս որ հսկայական թուիչներ կատարելով երկինքի հաստատութեան մէջ՝ կրցաւ բացատրել տիեզերքի զարմանահրաշ երեւոյթները (phénomènes), և որուն իբր անգէտի մէկ խոնարհ խոստովանութիւնը յիշեցինք վերեւ, կ'ըսուի թէ արեգակնային զրուութիւնը նկարագրելուն առթիւ՝ աղաղակեմք: «Ասիկա ուրիշ բան չի կրնար ըլլալ՝ եթէ ոչ ամենակարող ու ամենագէտ Աստուծոյ մը գործը»:

Նոյնպէս Հերշել մեծ աստեղագէտը որ գտած է Ուրանոսը ու Երեւակին արեանեակները, կ'ըսէր ստէպ. «Որչափ ընդարձակուի գիտութեան դաշտը՝ նոյնքան բազմապատիկ ու անհերքելի կ'ըլլան ստեղծիչ ու ամենակարող իմացականութեան մը գոյութեան ապացոյցները»:

* *

Այո՛, Աստուծմէ դուրս գիտութիւնը խախտ է և անկայուն: Ան Աստուծոյ տեղ զրուեցաւ, բայց ինչ եղաւ հետեւանքը: Աստուծմէ և Անոր օրէնքէն դուրս կայ միթէ ստոյգ ու տեւական բան մը սա մեծաշառաչ նորութիւններու մէջ: Գիտութիւնը կրնայ երաշխաւորել թէ իրողութեան մը համար իր այսօր տուած բացատրութիւնը ճշմարիտ է, և տարիէ մը կամ տասը տարի յետոյ պիտի չտայ նոր բացատրութիւն՝ երբ աւելի ուսումնասիրէ նոյն իրողութիւնը: Կրնայ իրօք հաստատել թէ ճշմարիտ է ինչ որ սոյն վայրկեանի կը վարդապետէ: Ո՛չ, Եւ ինչպէս շատ ազեկ ըսուած է, արդիական գիտուն մը՝ ճշմարտութեան հակառակ չնկատուելու համար՝ կը պարտի այսպէս բանաձեւել իր խօսքը: Ծանօթ կետին համար՝ այս է գիտութեան պատգամը, և վաղը կրնայ ուրիշ մը տալ

նոյնքան ստուգութեամբ: Ինչ կ'արժէ գիտութիւն մը որ չունի իր մէջ էականերու գոյութեան նախասկիզբն ու պատճառը, գիտութիւն մը՝ որով մարդ ոչ իսկ իր ինքնութիւնը կրնայ գիտնալ: Շատ պերճախօս է այս մասին հեղինակի մը հետեւեալ զուարթ պատճառաբանութիւնը՝ ուղղուած արդիական գիտուններու հասցէին: «Վերլուծենք գիտութիւնը որպէս երկրաչափական հայեցողութիւն: — Յայտարարարիւն: Մարդուն համար գիտութիւն չկայ — և կը շեշտենք անպատրուակ — ինչպէս կ'ըսէր բժիշկ մը կուրծքի հիւանդութեանց համար. «Թոքախտ գոյութիւն չունի, թոքախտաւորներ միայն կան» — Չկայ գիտութիւն բառին բուն իմաստովը, այլ գիտուններ միայն (ըսել կ'ուզեմ՝ ճշմարիտ հանճարներ, որոնց հետ շփոթելու չէ այսօր ամէն կողմ վիտացող զաւաճ շաղկրատները): — Ապացոյց կ'ուզէք, ահաւասիկ: Նախ զիմացնիս ունենանք երկու բժիշկներ՝ եթէ կը հաճիք. ասոնք ո՛ր և է խնդրոյ մը վրայ երկար վիճաբանելէ ետք՝ եթէ չեն կրցեր իրարու մագեր քաշել ու բզրբտել, պատճառն այն է՝ որ արդէն ճաղատ էին: Ասիկա առածի կարգ անցած ճշմարտութիւն է: — Համարինք նոյնպէս առջեւնիս ունենալ երկու բնագէտներ՝ որ կը վիճին մագնիսական կեդրոններու բնոյթին կամ քիմիաբանութեան վրայ, քանակական մէկին՝ և մանրէական միւսին համար. պիտի տեսնէք քիչ յետոյ թէ իւրաքանչիւրն ինչպէս կծիկը կը դնէ, համոզուած խորապէս որ իր արհեստակիցը աւանակ մըն է՝ զգեստաւորուած, calzado e vestito! — Անոնք նաեւ երկու ճարտարպետներ՝ որոնց կ'առաջարկէք մեքենայի մը կամ կամուրջի մը շինութիւնը, պիտի ներկայացնեն ձեզի մէկմէկէ տարբեր ծրագիրներ, և իւրաքանչիւրը երկայն բաւակ պիտի ճարտարաբանէ՝ ցուցնելու համար թէ իր գծածն է անսխալը: — Չեմ ուզեր մէջ բերել հնախօսները՝ ամենքն ալ կունդ զլուխ, հաւանօրէն՝ անվերջ վիճաբանութեանց հետեւանքով, և որոնք իրարու ոխերիմ մրցակիցներ են սեփա-

կանուած այդ մարգին մէջ: — Կրնայի շարել հոս գիտութեան բոլոր մասնաճիւղերը: Հրաշք պիտի կարծուի գտնել գէթ երկու գիտնական որ համակարծիք ըլլան հիմնաւոր ճշմարտութեան մը նկատմամբ, և ասիկա շատ պարզ է՝ վասնզի մարդիկ են. *errare humanum est*: Մէկը կ'ուսումնասիրէ այն ինչ ինչերը, կը դարձնէ անոր ամէն կողմերը ու բանաւոր կը գտնէ ընդունիլ հարկեցուցիչ եզրակացութիւնը: Ուրիշ մը՝ նոյնքան հմուտ, առաջ կ'երթայ միևնոյն ուղղութեամբ ու կը յանգի ներհակ եզրակացութեան մը: Ասոնցմէ իւրաքանչիւրը ուրեմն ստիպուած է տրամաբանօրէն հետեւցնել թէ զիմացինը մոլորութեան մէջ է:

Այսպէս կը տեսնենք գիտութեան արիստոյաններ որ անկարող վճռարար հաստատելու գիտական ո՛ր և է ճշմարտութիւն, ամենագէտ ըլլալու յաւակնութիւնը ունին: Յատկանշական չէ՞ միթէ այս. ականջները խօսին կէս գիտուններուն: Տարբեր է սակայն լուրջ գիտնականներու խօսելակերպը, անոնք կ'ըսեն. Մեզի կ'ըսեն թէ խնդիրն այս վիճակին մէջ է, կամ կը համարենք թէ կարելի է այդպէս հետեւցնել, և կամ՝ ընդհանուր կարծիքի համաձայնութիւնները կոստան հաստատել այս բանը, եւն: Վասնզի լաւ գիտեն որ երբեմն հաւանական կարծուած դրութիւն մը վաղը կարելի է տեղիք տայ ուրիշ զօրաւոր փաստերու առջեւ: Օրինակ *atome*ի կամ տարրերու պարզ և բազմաբաղադրութիւնը և նմաններ: Եւ միթէ անկարելի է որ օր մը ունենանք աւելի փաստացի ապացոյցներ՝ համապատասխան հին թէ նոր դրութեանց, որոնք իրաւունք պիտի տան տգէտ համարելու երէկի գիտունները: Տարրական է այս իրաւունքը: Արդ, ժողովուրդը — խաժաժնաւորներ ինչպէս սովոր են կոչել — երբ կը տեսնէ իր վարպետները այսպէս իրարու անմիաբան, ինչո՞ւ կուրօրէն հաւատայ անոնց ըսածներուն՝ քանի որ որոշում տալու միջոցներէն իսկ զուրկ է:

Յիշատի ճշմարիտ ազատականութիւն մըն է այս, ուր ամէն ոք իրաւունք պիտի

ունենայ իր ուսուցչին ըսելու. «Իմ համոզումս ձեր վարդապետածին հակառակն է, փորձառութիւնս և անձնական տեսութիւններս այսպէս կը թելադրեն ինձ»: Ամենաբնական արդիւնք կիսկատար ծառայութեանց խառնակոյտի մը զոր հանդիպողը կ'իւրացնէ իր խելապատակին տարողութեան չափով: Ահա՛ գիտութիւն կարծուած խաբէական երեւոյթը՝ որ այնքան ի զուր կը պանծացուի. *quod erat demonstrandum*: — Ինչ ըսել հապա՛ երբ այսպիսի ցնորամիտներ կը յանդգնին իրենց զառանցանքները քշել իբր պատգամ ու փոխանակել զանոնք Աստուծոյ և քրիստոնէական կրօնին տեղ, որոնք վաւերացուած են 2000 տարիներու փորձով և վկայուած միլիոնաւոր մարտիրոսներու արիւնով: Եթէ չհամարինք ասոնք կանխամտածուած նենգագործութեան մը արդիւնք, հարկ պիտի ըլլայ համոզուիլ որ հնարիչներն ըլլալու են առաջնակարգ... ապուշներ»:

Ո՛չ, անհաւատին տրուած չէ շատ խորերը թափանցել գիտութեան ճշմարիտ գաղափարականին՝ որ ճառագայթացումն է աստուածային անսահման իմաստութեան, ինչպէս ըսինք:

* *

Բայց կայ գիտութիւն մը որ Աստուծոյ ուղղակի կու գայ, գիտութիւն մը՝ աւելի բարձր ու ղեւամատչելի միանգամայն, զոր Ս. Հոգին կը պարգեւէ անխտիր մեծին թէ պզտիկին, հարուստին թէ աղքատին, գիտուն կարծուածին և տգէտին: Հաշտարի գիտութիւնը կ'ուզենք ըսել, որ է ծանօթութիւն մեր հոգիին հետ կապուած կենսական խնդիրներուն՝ որոնց տեղեակ ըլլալն անհրաժեշտ է ու ստիպողական: Մեր ծագումին գաղտնիքը, այս անցաւոր մեր վերջնական կոչումը, — ահա՛ յոյժ կարեւոր հարցեր որ ամէն բանէ առաջ մեր ուշադրութեան կը կարօտին, և որոնց մշակոյթն ու զարգացումը կը յաջողի միմիայն քրիստոնէական դաստիարակութեամբ: Կրօնի անգիտութիւնը նախնիներն

կը գործէ հոգիներու մէջ: Շատեր մկրտուած ըլլալով հանդերձ՝ քրիստոնեայ չեն: Ինչո՞ւ համար: Վասնզի չեն սորված իրենց հաւատքը: Եթէ այս տգիտութիւնը չէ միակ պատճառ տիրող անբարեպաշտութեան, գլխաւորներէն մէկն է անտարակոյս: Կրօնի վրայ շատերուն գաղափարները խեղաթիււրուած են՝ անոր դէմ հնարուած նախապաշարունակներով: Լահարը դարձի գալէն հետք, իր ժամանակի անհաւատներուն կ'ըսէր. «Պարոններ, ինծի պէս քննեցէք, և պիտի հաւատաք ինծի պէս»: Եւ յիշատի, կարելի չէ պատշաճ ուղղութիւն մը տալ կեանքին՝ եթէ չգիտնայ մարդ թէ ուրկէ եկած է և ո՞ւր պիտի յանգի իր վախճանը: Ուրիշ հարցեր, որքան հարկաւոր նկատուին, երկրորդական կը մնան ասոր քով, և այս է պատճառը որ մեծ միտքեր իրենց ուսումնասիրութեանց գլխաւոր նիւթ ըրած են մարդկային ճակատագրի հարցը: Աստուած չի թողուր մեզ յուսահատական վարկածներու և թէութիւններու մղձաւանջին մէջ՝ ինչպէս մարդկային գիտութիւնը: Սերունդներ կ'անցնին կ'երթան և ժամանակ չունին սպասելու որ իրենց առաջնորդելու յաւակնողներ՝ այս մասին ըսած ըլլան վերջին խօսքը: Թողունք ուրեմն որ քրիստոնէութիւնը դատաւիտող

արհամարհոտ փիլիսոփաներ հակաճառին այդ օղէ զուրկ փոսին մէջ, ինչպէս կ'ըսէ Ժուսքրուա Թեոդոր, միշտ ուսանելու հետ՝ առանց ի գիտութիւն ճշմարտութեան ժամանելու: Երբ օր մը տէր ըլլան կատարեալ հասկացողութեան մը, գուցէ անկեղծութիւնը ունենան սա խոստովանութիւնն ընելու. «Մեր բոլոր գիտցածները բանի մը չեն յանգիր. բիւրիցս աւելի կ'արժէ հաւատոյ ներգործութիւն մը, մենք պիտի կարենանք ազատ շունչ առնել միմիայն քրիստոնէութեան մթնոլորտին մէջ, ամէն ոք ունենալու է աշխարհագրական քարտէսը այն երկրին՝ ուր կ'ուզէ ճանապարհորդել»: — Համոզուած ուրեմն որ Աստուծոյ եկած ենք և առ Աստուած պիտի երթանք, հաստատուն քայլերով և ուրախ սրտով զիմենք դէպի անմահութեան բարձունքը՝ ուր Ան կը սպասէ մեզի, երթանք շիտակ՝ առանց վարանելու կամ սայթաքելու մեզ շրջապատող հակասութիւններէն: Եւ նման աւետեաց երկիրը ճանապարհորդող Հրեաներուն, պէտք է առաջնորդուինք՝ ցերեկները ամպի սիւնով ու գիշերները կրակէ սիւնով: Այս սիւնը, մերթ ամպով և մերթ հրավառ՝ է Ս. Եկեղեցին: «Ոչ պակասեաց սիւնս սմայոյն ի տուէ, և ոչ սիւնս հրոյն ի գիշերի»:

Հ. Թ. ԹՈՄԱՏԱՆ

ՈՒՂՂԵԼԻՔ. — Ապրիլի Թիւ, էջ 159, սիւնակ Բ. տող 10-11 կարգա՝ — Ահա խնդրելին, Անդ, էջ 179, սիւնակ Ա. տող 4 » Տեղան Գույումճեան: